

Key words: narrative, motive, problem, character, psychological analysis, fable, composition, method, technique, mean, style.

УДК 248.211:82 – 2

Галина НЕМЧЕНКО

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ДРАМАТУРГІЇ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У статті висвітлюється жанрова природа драматургії класика української літератури Івана Нечуя-Левицького. Аналізуються характер конфлікту, сюжетно-композиційні особливості, образи історичних драм «В диму та в полум'ї», «Маруся Богуславка» та звичаєписових п'єс «На Кожум'яках», «Голодному й опеньки – м'ясо». Твір «Маруся Богуславка» І. Нечуя-Левицького порівнюється з типологічно спорідненими текстами «Маруся Богуславка» М. Старицького та «Ясні зорі» Б. Грінченка, вказується на різне трактування постаті героїні. Акцентується на відмінностях між першотвором – «На Кожум'яках» І. Нечуя-Левицького та переробкою – комедією «За двома зайцями» М. Старицького. Звертається увага на дитячу п'єску І. Нечуя-Левицького «Попались».

Ключові слова: жанр, історична драма, комедія, звичаєписова п'єса, типологічна спорідненість, сюжет, конфлікт, колізія, ситуація, ремарка.

Постановка проблеми. Творчість І. Нечуя-Левицького досліджували на порубіжжі XIX і XX століть С. Єфремов, Н. Кобринська, О. Огоновський, І. Франко та ін. У наступні десятиліття цю справу продовжили представники інших генерацій – Є. Баран, М. Грицюта, Р. Іванченко, Є. Кирилюк, Н. Крутікова, Р. Міщук, В. Поважна, М. Тараненко, М. Ткачук, С. Хаврусь, П. Хропко, В. Шевчук тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно більшу увагу науковці звертали на прозу І. Нечуя-Левицького, а його драматургія, як правило, залишалася десь на периферії дослідницьких

пошуків. Хоча багато вчених, зокрема Л. Дем'янівська, П. Киричок, А. Козлов, Л. Мороз, В. Смілянська, П. Хропко, В. Шубравський, присвячували свої численні праці проблемам становлення та розвитку української класичної драматургії (на матеріалі творчої діяльності І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, М. Старицького, І. Франка та інших визначних драматургів), п'єси І. Нечуя-Левицького розглядались лише принагідно чи й узагалі не згадувались. Це помітно і в публікаціях останніх років (І. Абрамова, А. Калинчук, О. Пода та ін.), де аналізується, як правило, проза чи публіцистика митця. Тож лишається нагальна потреба глибшого систематичного студіювання текстів І. Нечуя-Левицького-драматурга.

Мета статті – визначити жанрові особливості драматургії Івана Нечуя-Левицького.

Виклад основного матеріалу. І. Нечуй-Левицький – відомий прозаїк, публіцист, критик, історіограф. Заявив він про себе і як непересічний драматург. П'єси митця можна поділити на дві тематичні групи: історичні та звичаєписові твори. Зацікавленість минулим України виявилась у ряді розвідок І. Нечуя-Левицького: «Унія і Петро Могила Київський митрополит» (1875), «Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і святий Володимир і його потомки» (1876), «Татари і Литва на Україні» (1876), «Українські гетьмани Іван Виговський та Юрій Хмельницький» (1879), «Руїна на Україні. Українські гетьмани Дорошенко, Многогрішний та Самойлович» (1879), «Історія Русі» (1878-1881, чотири випуски), «Гетьман Виговський та Юрій Хмельницький» (1881), «Українські гетьмани Брюховецький та Тетеря» (1899), «З давніх часів: про Богдана Хмельницького» (1902) «Наша історія» (1909), «Хто були скіфи й сармати» (1915). Подібний інтерес помічено і в художніх текстах митця – романах «Князь Єремія Вишневецький» (1897), «Гетьман Іван Виговський» (1899), казці «Запорожці» (1873), історичних драмах «Маруся Богуславка» (1875) і «В диму та в полум'ї» (1911).

Як відомо, жанр історичної драми в українському літературному процесі ХІХ століття започаткував М. Костомаров («Сава Чалій», 1835; «Переяславська ніч», 1841). Як слушно відзначала свого часу Л. Старицька-Черняхівська, «історична драма – найтриваліша форма драматичної творчості: вона не боїться подиху часу, вона не

старіє, не робиться *demodée*. Історія України давала багатий матеріал письменнику-драматургу» [4, с. 472-473]. В основу сюжету драми «Сава Чалий» (1838) М. Костомарова покладені події, що знайшли відображення у відомій народній пісні «Ой був на Січі та старий козак», дев'ятнадцять варіантів якої записано в різних місцевостях України. Автор скористався трьома її варіантами, опублікованими в записах І. Срезневського та М. Максимовича («Украинские народные песни», М., 1834). Але фабула твору знайшла своє нове трактування. М. Костомаров усупереч народній пісні виправдовує зраду Сави Чалого. Драма відзначається складністю колізій, поглибленим психологізмом, новаторством теми. М. Костомаров, звернувшись до відображення національно-визвольних рухів XVII ст., утверджував ідею боротьби українського народу за незалежність, віру і державність.

За словами М. Костомарова, сюжет його п'єси «Переяславська ніч» був узятий з епохи Б. Хмельницького й будується на протиборстві двох ідей – помсти та християнського примирення й прощення. Волею автора конфлікт п'єси розв'язується обоюстороннім порозумінням. Новацією для української драматургії був образ Марини як жінки-патріотки, котра приносить своє кохання на вівтар служіння вітчизні.

Традиції М. Костомарова були успішно продовжені Т. Шевченком, Б. Грінченком, І. Карпенком-Карим, М. Старицьким, І. Франком та іншими митцями. Не був винятком у цьому плані й І. Нечуй-Левицький. Він вирішив внести свою частку у розвій вітчизняної історичної драматургії.

Конфлікт п'єси І. Нечуя-Левицького «В диму та в полум'ї» соціально-історичний. Сюжетна основа твору – події Виговщини. Автор змальовує складну політичну обстановку кінця 50-х років XVII ст., коли представники різних політичних орієнтацій змагались за булаву. Героїв поділено на два політичні табори. Прихильники польської сторони виступають на чолі з Іваном Виговським, а промосковської – під орудою Остапа Золотаренка.

Соціально-політичний конфлікт переплітається з інтимним (Остап Золотаренко – Зінаїда Соломирецька). Заголовок твору І. Нечуя-Левицького наочно ілюструє головну конфліктну ситуацію. Кохання Зінаїди та Остапа Золотаренка показано в романтичних тонах. Палке почуття перемагає у вирі війни (Остап устигає врятувати Зінаїду від примусового шлюбу з нелюбом). Любовна історія

висвітлюється на тлі протистоянь, краху політики Івана Виговського та приходу до влади Юрія Хмельницького.

У творі діють реальні історичні постаті (Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Остап Золотаренко та ін.). Найбільш повно висвітлено постаті Івана Виговського та Остапа Золотаренка.

Першій дії драми передує розлога ремарка, в якій відчутний стиль прозаїка: «Дія діється в Чигирині в домі небіжчика гетьмана Богдана Хмельницького. На сцені просторна світлиця, багато й гарно убрана по-старосвітському. Попід стінами ослони з спинками, застелені червоними оксамитками та сукном. В одному кутку довгий стіл, застелений дорогою скатертю. На столі на срібному полумиску хліб та сіль. Рядом з столом здорова канапа з спинкою, застелена квітчастим перським килимом. Коло стола довгі й круглі дзиглики й стільці, оббиті червоним сукном. Коло образів і коло дзеркал скрізь по стінах понавішувані вишивані рушники. На стінах полиці з срібним посудом, висять рушніці та шаблі. Через усю світлицю простелений квітчастий килим до одних дверей. В світлиці двоє дверей» [3, с. 318]

У монолозі Ганни Хмельницької, який передує 1 дії, розкриваються переживання гетьманши з приводу зміни влади. Конфлікт між Ганною Золотаренко та Олесею Виговською поглиблюється у ході розвитку сюжету.

У ліричних монологах закоханої Зінаїди розкривається стан її душі: «Які тут чудові ліси й гори, садки й гаї! Пташки щебечуть, соловейки співають, квітки зацвіли. Який зелений рай! Я тут неначе в раї. Як мені весело! Яка радість в моєму серці! Я тутечки в гостях вольна, мов та пташка: співаю, бігаю, гуляю, коли сама схочу, не так, як у палаці мого тата, де я жила взаперті, все під доглядом, все тільки пряла та в костел воздушки й покрівці вишивала» [3, с. 335]. У цих рядках ми бачимо І. Нечуя-Левицького-пейзажиста.

Для п'єси І. Нечуя-Левицького характерні довгі монолози, в яких персонажі висловлюють свої думки, прагнення, наприклад, монолог Івана Виговського: «Велике, але небезпечне діло задумала моя голова. Треба б повернуть колесо України на інший бік, не туди, куди повернув його старий Богдан. Недобре вчинив старий гетьман, що одірвав Україну од Польщі й оддав московському цареві, а свою українську шляхту й козацтво зрівняв з хлопами. Я люблю поль-

ську шляхту за її просвіченість. Треба нам, козакам, з нею ставать в спілку. Тим-то я задумав знов оддять Україну польському королеві. Але що скаже на це козацька старшина? Що скаже чорнота, народ? Знаю, що Москва не оступиться з України. Знаю, що знов поллеться кров і затопить Україну кривавим дощем» [3, с. 347].

У фіналі твору на тлі складної політичної ситуації щасливо завершується любовний конфлікт – кохання перемагає всі труднощі й перешкоди.

Історична п'єса «Маруся Богуславка» написана за мотивами народної думи. Дія твору відбувається в 16 ст. за часів гетьманування Байди Вишневецького. Макроконфлікт твору – боротьба українського народу з турецько-татарськими загарбниками. На широкому історичному тлі подано картини з життя козацької старшини, передусім це барвистий опис весілля Марусі Богуславки та полковника Василя Тетері, перерваного нападом татар. Також це опис козацької ради, на якій обирають гетьманом Байду.

У героїчному плані зображено самовідданого ватажка: «Не раз і не два заглядав я в вічі чорній смерті. Я смерті не боюся і готовий тричі вмерти за рідну Україну! Козаки! Рушайте в поход! Я не зайду в хату попрощатися з жінкою, з дітьми! Дайте коня! Час у поход!» [3, с. 185].

Такими ж відчайдушними виступають інші козаки. Їхні постаті, як і образ Марусі Богуславки, виписані у фольклорному дусі.

Автор використовує фрагмент із думи, підкреслюючи драматизм вибору героїні. І. Нечуй-Левицький акцентує увагу на внутрішньому стані Марусі. Трагізм ситуації посилюється, коли з'являється мати невольниці.

«Маруся. Мамо! (Біжить до Насті). Не розривайте мого серця! Я українка й християнка! Я вірую в Христа і люблю Україну, як і давно. Мамо! Скільки я сліз вилила отут, серед розкоші, за Україною, й за вами. Один Бог про те знає! Я та сама Маруся Богуславка, що була колись давно в Богуславі!» [3, с.203].

У п'єсі використано історичні й ліричні пісні українського народу, які допомагають розкрити внутрішній світ героїв.

Драма І. Нечуя-Левицького тематично споріднена з «Ясними зорями» (1894) Б. Грінченка, «Марусею Богуславою М. Старицького, які відрізняються від неї сюжетними ходами, системами персонажів та їх трактуванням. Відрізняється з-поміж названих творів

п'єса «Ясні зорі» Б. Грінченка, оскільки він осучаснює відомий сюжет. Назва драми глибоко символічна. Вустами бранців говорять сучасники Грінченка – українські інтелігенти, для яких актуальною залишилася все та ж проблема національного гніту. Як відзначив рецензент п'єси О. Маковей, «сі тихі води і ясні зорі у веселім краю між хрещеним народом, – се ідеали невільників щоденного сірого життя» [2, с.29]. У творі представлений вузол етичних проблем: зрада батьківщині (Аміна), зрада сім'ї (Дмитро), вірність товариському обов'язку (Дмитро).

Твір Б. Грінченка можна назвати певною мірою філософським. Автор намагається простежити взаємообумовленість розуму й душевного стану персонажів. Як зазначав український філософ П. Юркевич, серце попереджає наш розум у пізнанні правди, зокрема у хвилини великих труднощів, коли говорить безпосередній потяг серця як якогось морально-духовного «такту». Правда засвоюється людиною тільки тоді, коли вона «паде на її серце» [6, с. 191]. Підтвердженням цих сентенцій є романтичні ситуації, в які потрапляють герої п'єси «Ясні зорі» – Аміна, прототипом якої є Маруся Богуславка, Дмитро та Олена. За покликом серця вирушає в далеку дорогу Олена, щоб визволити з полону свого чоловіка. Кохання до невільника Дмитра, любов до людей, усвідомлення себе патріотом уже втраченої вітчизни – все це порухи серця Амینی, що в поєднанні з розумом вилилися в благородний учинок.

Б.Грінченко акцентує увагу на внутрішній конфліктності та еволюції характерів Дмитра й Амینی. Ці постаті найповніше розкриваються в монологіях та діалогах різного типу. По-перше, це монологи, висловлені відповідно до емоційних ситуацій у присутності інших персонажів:

Аміна. Ой, Боже мій, ізнову той баша!
Та не кажи про його, не нагадуй!
Я те усе вже чула, знаю все,
Але ні знать, ні чуть його не хочу![1, с.366].

По-друге, це монологи у формі уявного діалогу:

Аміна. Ой, матінко! Ой, тату мій! Чи ви
Іще живі, чи вже в холодну яму

Давно лягли, зжурившись за дочкою?
Чи ще ж дочка я вам? Чи простите
Мені ви те, що наробила я? [1, с.416].

По-своєму трактує постать Марусі М. Старицький. Трагізм героїні виявляється у більш складному шляху до самовизначення, вона повинна зректися материнства, щоби повернути ім'я чесної українки. Героїня стає жертвою винятково складних обставин. Трагічна неможливість поєднати любов до рідного краю і до дітей та чоловіка змушують її накласти на себе руки:

«Я проклята... я грішниця тяжка...
Нема мені між людом рідним місця
Мені кінець – мене клястиме люд,
Кісткам моїм не буде спокою!
З-за ласощів я віру продала,
З-за любощів забула край свій любий,
З-за тих розкош потурчилась навік,
Учаділа...» [5, с.363-364].

Героїні п'єс відзначаються високим чуттям жертвності заради рідної землі.

Певні аналогії спостерігаємо і в драматургічній техніці творів. Конструктивно сюжети драм будуються із сукупності циклів дій, кожний із яких, порівнюючи з попереднім, знаменує вищий етап у розвитку колізії, загострюючи протиріччя до розв'язки.

Отже, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, М. Старицький по-своєму інтерпретували сюжет народної думи про Марусю Богуславку.

У літературі другої половини ХІХ століття продовжувала культивуватися звичаєписова драма, витоки якої слід шукати ще в п'єсі Р. Андрієвича «Быт Малороссии в первую половину XVIII ст.» (опублікована в 1831 році). У цьому творі до мінімуму зведена роль фольклорно-етнографічних елементів, зображено звичаї українського провінційного панства, конфлікт розв'язується в морально-етичному плані.

До звичаєписових п'єс І. Нечуя-Левицького можна віднести «На Кожум'яках (Комедія з міщанського побуту)». Конфлікт твору морально-побутовий. Події в п'єсі відбуваються в трагікомічному плані. Збанкрутілий цилпорник Свирид Гострохвостий, керуючись меркантильни-

ми інтересами, сватається до Єфросини Сірко, бажаючи заволодіти її статками. Також залицяється він і до Оленки – сестри Єфросини.

Найколоритніша постать у творі – Свирид. Гострохвостий – типовий представник здеморалізованої міщанської молоді. В гумористичному плані змальовано і Єфросину Сидорівну. Виразними засобами характеристики персонажів є ситуації, діалоги, монологи.

«Єфросина (тихо). Чом же це він не став передо мною навколішки, як той вусатий копитан перед мадамою? Гострохвостий. Ви не вірите? (Пристає). Ви не вірите? Так знайте ж, що я більше нікого не любив, не люблю й не любитиму, окрім вас. Як побачив я вашу, таку заввишки, як дзвіниця, коафюру на голові, то трохи не вмер на місці. Як почув я вашу вчену розмову, то й поклав, що для моєї компанії треба такої жінки, як ви» [3, с.273].

І.Нечуй-Левицький порушує проблему перевертенства. Свирид Гострохвостий та Єфросина Сірко прагнуть показати свою «освіченість», вищість над іншими людьми. Все це викликає сміх.

П'єса «На Кожум'яках» зацікавила М. Старицького і згодом під пером цього автора була змінена на комедію «За двома зайцями» (1883). Драматург переробив твір, оскільки п'єса І. Нечуя-Левицького була сюжетно розтягнутою. М.Старицький скористався основною колізією, при цьому поповнив твір новими ситуаціями (Голохвостий серед молоді, сцена заручин), персонажами (Степан) та сюжетною лінією (Степан – Галя), а також переніс акценти з побутових мотивів на соціальні.

Матеріал з міщанського побуту послужив темою для комедії І. Нечуя-Левицького «Голодному й опеньки – м'ясо» (1886). Назва твору ілюструє головну колізію твору.

Конфлікт п'єси має соціальне забарвлення. Чиновник Солодкевич, що квартирує разом із товаришем Скрипчинським у некрасивої Марти Вочульської, сватає хазяйку, щоб забезпечити собі сите життя.

«Солодкевич. Пропає тепер мій вік молоденький! Та, мабуть, така вже доля мені судилась. Хоч-не-хоч, а продасись з голоду та з нужди» [3, с. 307].

Звичаї міщанства та характери розкриваються в комедійних ситуаціях (залицяння Бондаря до Марти Сидорівни, сцена освідчення паничів у коханні, заручини), гумористичний колорит яких детермінується змістом твору. Побутові картини подані автором як засіб психологічного вмотивування вчинків дійових осіб.

І. Нечуй-Левицький висміює користолюбні вчинки чиновника Солодкевича, засуджує суспільство, що породжує такі огидні явища.

Драматург дбав і про розвиток українського дитячого театру. В його доробку є п'єса для наймолодших «Попались» (1892), у жанровому відношенні визначена автором як «різдвяні сценки в одній дії». Сюжетна канва твору містить колядки, які додають йому особливого колориту. З симпатією автор виводить дитячі постаті (Марко, Санько, Микитко, Олеся, Кея) на тлі різдвяних свят. Твір збагатив літературно-мистецький процес кінця XIX – перших десятиріч XX ст., поряд із дитячими п'єсами Дніпрові Чайки («Коза-дереза», 1887; «Пан Коцький», 1887; «Зима й Весна, або Снігова Краля», 1892; «Проводи Сніговика-Снігуровича» та «Весна-красна»), В. Стефаніка («Санчата», 1896), Панаса Мирного («Царівна Полуничка», 1919 – переробка з П. Соловйової «Земляничка», 1910), Олени Пчілки («Сон-Мрія, або Казка зеленого гаю», 1919), Грицька Григоренка («Дімин сон», 1922), Марійки Підгірянки («В чужому пір'ю», 1922).

Висновки. І. Нечуй-Левицький своїми драматичними творами продовжив традиції М. Костомарова в жанрі історичної п'єси та Р. Андрієвича в жанрі звичаєписової й досить органічно вписався в літературно-мистецький контекст доби, позначений пошуками в царині сценічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грінченко Б. Твори: у 2 т. / Б. Грінченко.- К.: Наукова думка, 1991.- Т.2.- 608 с.
2. Маковей О. Новини нашої літератури. Борис Грінченко Ясні зорі. Драма на 5 дій. Львів, 1897; Нахмарило (Дядькові примхи). Комедія на 4 дії. Львів, 1897 / О. Маковей // Літературний вісник. – 1898. – Т.2. – Кн.4.-С.29-37.
3. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: у 10 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1965.- Т.9.- 475 с.
4. Старицька-Черняхівська Л. Двадцять п'ять років українського театру / Л. М. Старицька-Черняхівська // Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори.- К.: Наукова думка, 2000.- С.630-741.
5. Старицький М. Твори: у 6 т. / М. П. Старицький – К. : Дніпро, 1989.- Т.4. – 682 с.
6. Чижевський Д. Памфил Юркевич / Д.Чижевський // Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні.- К.: УКСП «Кобза»; Орії, 1992.- С.177-204.

Одержано редакцією 14.01.2014 р.
Прийнято до публікації 27.01.2014 р.

Анотація. Немченко Г. *Жанровая специфика драматургии Ивана Нечуя-Левицкого.* В статье исследуется жанровая природа драматургии классика украинской литературы Ивана Нечуя-Левицкого. Анализируются характер конфликта, сюжетно-композиционные особенности, образы исторических драм «В дыму и пламени», «Маруся Богуславка» и нравоописательных пьес «На Кожемяках», «Голодному и опенки – мясо». Оперетта «Маруся Богуславка» И. Нечуя-Левицкого сравнивается с типологически сходными текстами «Маруся Богуславка» М. Старицкого и «Ясные зори» Б. Гринченко. Указывается на различную трактовку личности героини. Акцентируется на различиях между пьесой «На Кожемяках» И. Нечуя-Левицкого и комедией «За двумя зайцами» М. Старицкого. Обращается внимание на детскую пьеску И. Нечуя-Левицкого «Попались».

Ключевые слова: жанр, историческая драма, комедия, нравоописательная пьеса, типологическая общность, сюжет, конфликт, коллизия, ситуация, ремарка.

Summary. Nemchenko G. *Drama genre specific Nechui-Levitsky.*

The article reveals the genre nature of the drama, written by the classic of Ukrainian literature Ivan Nechuy-Levytsky. It analyzes the nature of the conflict, role-compositional features, images of historical dramas and ethnographical plays «On the Kozhmyaku», «Голодному й опеньки – м'ясо». The work «Marusia Bohuslavka» by I. Nechuy-Levytsky is compared with typologically related texts «Marusia Bohuslavka» by M. Starytsky and «Bright stars» B. Grinchenko, explaining the different treatment of the figure of the heroine. It focuses of the differences between original text «On the Kozhmyaku» I. Nechuy-Levytsky and the revised version of the comedy «За двома зайцями» by M. Starytsky. The attention is paid to the play for children «Попались» by I. Nechuy-Levytsky.

Keywords: genre, historical drama, comedy, ethnographical play, typological relation ship, plot conflict, a conflict situation, remarque.